

## OCENE IN POROČILA

Reinhard Härtel, **Die älteren Urkunden des Klosters S. Maria zu Aquileia (1036–1250)**. Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2005. 381 strani. (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturforum in Rom II ; 6/2)

Diplomatarij do leta 1250 segajočih listin ženskega benediktinskega samostana Sv. Marije v Ogleju, ki ga je za objavo pripravil redni profesor za srednjeveško zgodovino in pomožne zgodovinske vede na univerzi v Gradcu Reinhard Härtel, spada med publikacije, ki imajo največji pomen tudi za slovensko zgodovino nasploh in medievistiko posebej, saj prinaša celo vrsto dokumentov za starejšo zgodovino slovenske Istre in je zato izid te knjige še posebej pozdraviti.

Delo, ki je v prvi vrsti pomembno za zgodovino samostana, a prav tako za regionalno zgodovino, pa zgodovino posameznih krajev, kot tudi za diplomatiko, antroponimiko ipd., uvaja uvodni del s predgovorom, v katerem je povzeto nastajanje diplomatarija in so predstavljeni viri in literatura. Prvi glavni del knjige se nato ukvarja s posameznimi temami, ki so pomembne za razumevanje objavljenih dokumentov in segajo od zgodovine raziskovanja do diplomatike listin samostana Sv. Marije. Sami ediciji virov, ki sledi najvišjim merilom na področju egdotike, je namejen drugi glavni in hkrati najboljšejši del knjige. Zaključujeta pa jo zelo izčrpna, standardom izdaj listin v okviru MGH Diplomata ekvivalentna registra krajev in oseb ter stvari.

Santa Maria di Aquileia (oz. *Monasterium Sanctae Mariae extra muros Aquileiae*, tudi *S. Maria di Monastero*) je bila najpomembnejša ženska monastična ustanova srednjeveške Furlanije oz. oglejskega patriarhata. Njen pomen in mesto v regionalnem kontekstu dobro ilustrirata dejstva, da je pomembni patriarh Sigehard (1070–1077), ki je na to mesto prišel s položaja kanclerja kralja Henrika IV. in je po Canossi 1077 za svojo cerkev od vladarja prejel grofovsko oblast v Furlaniji, Istri in na Kranjskem, postavil svojo sestro za opatinjo v Sv. Mariji ter, da je po davčni obremenitvi iz 1247 opatija plačevala toliko davka kot npr. gornjegrajski samostan in polovico več kot druga najpomembnejša ženska samostanska ustanova v Furlaniji, S. Maria in Valle v Čedadu. Začetki samostana, ki se je nahajal le nekaj kilometrov sv. od oglejske stolnice v kraju, imenovanem danes po njem Monastero, niso jasni. Najstarejše informacije prinaša v dveh redakcijah poznana dotacijska listina patriarha Popona (1019–1042) iz 1036 (pristna) in 1041 (po 1129 nastala redakcija listine iz 1036), s katero sicer ustanavlja in potrjuje (*statuo et confirmo*) ustanovitev ženskega samostana, vendar hkrati potrjuje posesti, ki jo je omenjena cerkev imela že za časa njegovega predhodnika, patriarha Johannes (985–1019) tako, da pride kot ustanovitelj v poštev tudi ta cerkveni knez. Pri tem ni prezreti dejstva, da je samostanska cerkev, v kateri se danes nahaja starokrščanski muzej (*Museo paleocristiano*), svoje začetke imela že v antični dobi, iz katere se je ohranil mozaični tlak, odkrit pri arheoloških izkopavanjih leta 1949. Nekateri menijo, da je ravno tu bil sedež znamenitega oglejskega seminarja (*Seminarium Aquileiense*), s katerim so bili v drugi polovici 4. stol. povezani začetki meniškega življenja na prostoru Ogleja, čeprav tega ni mogoče niti potrditi niti zanikati, isto pa velja tudi za neprekinjeno kontinuiteto med antično in visokosrednjeveško cerkvijo. Še najbližje resnici se zdi mnenje, da je bil patriarh Popo, drugače tudi graditelj današnje monumentalne bazilike v Ogleju tisti, ki je v času, označenem kot *eta d'oro* oglejskega patriarhata, ustanovil v že obstoječi in dobro dotirani cerkvi ženski benediktinski samostan.

Življenje ustanove skozi srednji vek samo po sebi ni bilo – če odmislimo običajne in pogoste spore glede posesti in raznih pravic, ki jih je samostan imel z različnimi stranmi – nič kaj razburljivo. Je pa bila ena od zanimivosti tega samostanskega življenja, da so redovnice iz Sv. Marije poletni čas, ko je bilo življenje v Ogleju zaradi devastirane komunalne infrastrukture nezdravo, preživljale pri svojih sorodnikih izven sedeža samostana in takrat o nekem skupnem življenju (*vita communis*) in klavzuri ni moglo biti govora: čeprav so nominalno živele po pravilih sv. Benedikta, so redovnice iz Sv. Marije

tako torej po stilu življenja bolj spominjale na skupnost kanonis, kjer življenje ni bilo tako rigidno organizirano in je dopuščalo precej več osebne svobode in tudi intimnosti. Šele ko je bil v 15. stol. s Sv. Marijo združen skorajda opusteli samostan klaris v Čedadu, so dobile redovnice možnost, da so poletje preživljale izven Ogleja, a kljub temu v klavzuri (a v resnici so pri svojih starih navadah ostale še najmanj do začetka 16. stol.). Toda, ko je bila Furlanija sredi 18. stol. razdeljena med Avstrijo in Beneške, je prišlo tudi do razdelitve samostana in njegove posesti: Oglej je namreč prišel pod habsburško, Čedad pa je ostal pod beneško oblastjo. To je imelo za posledico, da je bil leta 1782 ukinjen tisti del samostana, ki je spadal pod Avstrijo, kar je imelo za posledico, da so poslopja konventa v Monasteru postala sedež agrarnega veleposestva, samostanska cerkev pa je bila preurejena v skladišče. Na drugi strani je samostan v Čedadu, kamor se je umaknila tista večina redovnic, ki je bila po svojem izvoru z Beneškega, uspel preživeti še za slabih trideset let: skupaj z ostalimi je bil ukinjen 1810 in usoda njegovih poslopij ni bila nič boljša od tistih v Ogleju. Edina razlika je bila ta, da so jih namesto kmetov(alcev) dobil vojaki: samostan je postal vojašnica.

Edicija v diplomatarju zajetih listin in listinam podobnega gradiva obsega za čas med 1036 in 1250 vsega skupaj 178 enot. Ta številka zaobjema dokumente, katerih izstavitelj ali prejemnik je bil samostan Sv. Marije, nadalje listine tretjih pravnih oseb, v katerih se samostan zgolj omenja, kot tudi sezname samostanskih posesti in dohodkov ter tudi tuje listine, ki so se nekdaj nahajale v samostanskem arhivu – med njimi sta bili tudi dve v originalu ohranjeni listini Otona I. iz 972 in Otona II. iz 977, ki se tičeta Izole – in končno tudi dve domnevni samostanski listini, ki pa v izročilu nista poznani. Za dobrih dvesto let samostanske zgodovine je to upoštevanja vredna številka, ki še dodatno dobi na pomenu, če vemo, da je kar 64 kosov sedaj sploh prvič objavljeno (v celoti), pri čemer so tudi nekatere starejše objave tako težko dostopne, da so šele s to edicijo dobile prvo ustrezno objavo. Večina objavljenih dokumentov se je nekoč nahajala v samostanskem arhivu, ki se je do konca srednjega veka vsekakor nahajal v Ogleju oz. Monasteru, za kasnejši čas pa ni izključiti, da so ga redovnice skupaj s svojo poletno selitvijo vozile v Čedad, kjer se je tudi nahajal ob razpustu samostana 1810 in odkoder je bil nato raznesen na različne vetrove. Njegovi dokumenti, dostikrat ohranjeni samo v obliki kasnejših prepisov, se tako nahajajo raztreseni po različnih furlanskih arhivih in knjižnicah, od katerih po številu ohranjenih listin izstopa Biblioteca comunale v Vidmu (zlasti rkp. 1225 glavnega fonda, ki vsebuje večino še ohranjenih pergamentnih listin nekdanjega samostanskega arhiva), posamezni kosi pa se nahajajo tudi v Tajnem arhivu v Vatikanu in celo v Nacionalni knjižnici v Parizu. Od slovenskih ustanov hrani le Župnijski arhiv v Piranu notarski prepis listine, s katero je prepustila opatinja Sv. Marije piranskemu župniku 1211 cerkev v Strunjanu, Arhiv Slovenije pa originalno listino, s katero je koprski podestat 1225 imenoval prokuratorja v sporu z oglejskim samostanom. Bera pri nas je tako več kot skromna, čeprav predstavlja Izola, ki je bila v lasti samostana vse od njegovega začetka, levji delež v ohranjenem listinskem izročilu Sv. Marije do 1250: skoraj četrtnina (sic!) vseh poznanih listin do konca tega obdobja se namreč nanaša na spore, ki jih je imel samostan s koprskim škofom glede desetine v Izoli in z izolsko komuno glede njene rastoče avtonomije! V tem kontekstu je zato posebej obžalovati dejstvo, da se ni niti v Kopru, niti v Izoli ohranila nobena arhivalija, ki bi se nanšala na samostan Sv. Marije do 1250. Zato pa je toliko bolj presenetljivo in omembe vredno, da hrani privatni Archivio Frangipane v Joannisu v Furlaniji šest listin samostanske provenience, med katerimi so v originalu tudi ena papeška in dve cesarski listini. Pri slednjih dveh kosih gre za že omenjeni listini Otona I. in Otona II., s katerima je prvi najprej 972 podaril Benečanu (doževemu bratu) Vitalisu Candianu Izolo, ko pa jo je ta kmalu zatem prodal oglejski cerkvi, je drugi 977 nakup potrdil. Vladarski listini glede Izole – gre za po mojem védenju za drugo in četrto najstarejšo v originalu ohranjeno vladarsko listino, ki se nanša na ozemlje današnje Republike Slovenije (najstarejša je listina Berengarja I. za opatinjo Adlegido in njen koprski samostan iz 908, tretja pa je listina Otona II. za freisinškega škofa Abrahama iz novembra 973, s katero je bil položen drugi temelj loškega gospostva) – sta v samostanski arhiv očitno prišli s podelitvijo Izole Sv. Mariji s strani oglejskega patriarhata (že pred 1036?), kjer sta ostali do razpustitve samostana 1810. Kmalu zatem pa ju je za frankopanski privatni arhiv zelo verjetno pridobil grof Cintio Frangipane preko svoje tete Aurore Antonie. Ta gospa je bila klarisa v istem samostanu v Čedadu, v katerem so živele tudi oglejske benediktinke in se je po njegovi ukinitvi umaknila na grad Porpetto, kjer je po koncu napoleonske ere in s tem po koncu svoje politične kariere živel tudi njen nečak Cintio, ki se je tam povsem posvetil svojim raziskavam in arhivu.

Izdajatelj Reinhard Härtel je z zbiranjem tega, kot smo videli zelo raztresenega gradiva, začel že leta 1980 in v ta namen opravil celo vrsto arhivskih potovanj, ki seveda niso bila fokusirana samo na samostan Sv. Marije, ampak so imela v vizirju celotno srednjeveško listinsko izročilo oglejskega patriarhata. Kakšno delo je bilo pri tem opravljeno zgovorno povesta že podatka, da je pri tem pregledal gradivo skoraj sedemdesetih arhivov in knjižnic na prostoru med Rimom in Dunajem ter Comom in Porečem, ter da je samo za obravnavano institucijo uspel za čas do 1250 registrirati okrog 750 rokopisnih dokumentov. Ti so seveda zelo različne kvalitete, provenience in pomembnosti in segajo od originalnih pergamentnih listin do prepisov tretje ali četrte vrste 19. stoletja in prinašajo zadevno gradivo v celoti, v izvlečkih ali pa tudi samo v registih. Pri pripravi gradiva za objavo marsikaterega od teh evidentiranih dokumentov ni bilo potrebno upoštevati tako, da temelji edicija 178. v diplomatarij zajetih dokumentov na približno 300 rokopisnih izročilih. S prvimi študijami, povezanimi s pripravo diplomatarija je avtor začel že v zgodnjih osemdesetih letih prejšnjega stoletja in med 1983 in 1989 objavil več razprav, v katerih je obravnaval tako izročilo samostanskih listin, kot tudi obe redakciji Poponove dotacijske listine, pa falsifikate, nastale v zvezi z odvetništvom goriških grofov in še nekatere druge samostanske listine. Med temi »preddeli« je z ozirom na slovenski prostor potrebno še posebej izpostaviti Härtlove *Aggiunte al Codice diplomatico istriano* iz 1984, v katerih je objavil – deloma v celoti, deloma v registih – kar 109 listin za zgodovino Izole do 1512.

Prav zaradi Izole, ki tako izrazito izstopa po številu zastopanih dokumentov v diplomatariju Sv. Marije (seveda jih je tu zaradi časovne meje 1250 objavljenih precej manj kot v *Aggiuntah*) in na podlagi katerih je mogoče odlično slediti razvoju kraja skozi skoraj dvestopetdeset let njegove zgodovine, je Härtlova edicija – to je bilo poudarjeno že na začetku – tako pomembna tudi za slovensko zgodovino. Izola ni bila (zgolj) fevd samostana Sv. Marije, kot se običajno bere v naši strokovni literaturi (takšna oznaka je napačna že zato, ker je fevd lahko bila le tista posest, pravica ali dohodek, za katero je bilo s podelitvijo (v fevd) vzpostavljeno fevdnopravno razmerje, samostan Sv. Marije pa ni Izole, katere lastnik je bil, nikoli podeljeval v fevd) in se s tem pravzaprav zamegljuje pravo bistvo razmerja med opatijo in krajem samem. To bistvo pa je temeljilo v lastništvu Sv. Marije nad Izolo, ki je izpričano že v Popovi dotacijski listini iz 1036 in h kateremu je že od vsega začetka spadala tudi sodna oblast ter javne dajatve in služnosti (*cum placitis et suffragiis et omnibus annuariis publicis*), kar pomeni nič manj kot, da je ženski samostan v Ogleju fungiral kot mestni gospod kraja in to je »*post festum*« 1429 povsem jasno konstatirala tudi tedanja beneška oblast: *Insula oppidum Istriae notum inter Iustinopolim, et Piranum olim fuit subiectum monasterio Aquileiensi in quo ipsum monasterium habebat omnimodam iurisdictionem. Quod si quis velit videre legat privilegia et antiqua documenta ipsius monasterii, ex quibus colliget plurima, que omitto tamquam ad opus hoc minime pertinentia*. Izola je tako pri nas velika izjema in posebnost: je edini primer, ko je bilo gospostvo nad mestom v rokah monastične ustanove, ali drugače povedano, mestni gospod Izole je bila vsakokratna opatinja Sv. Marije in v diplomatariju objavljene listine lepo kažejo težnje izolske komune, da bi se otresla samostanskega gospostva in dosegla čim večjo avtonomijo. Spor med izolsko komuno in samostanom je dodatno obremenjevala še zahteva Kopra, da pripada Izola njemu. Pešanje oblasti samostana nad krajem in hkrati rast lokalne avtonomije je prvič zaznati 1220, ko so Izolani sami izbrali galdarda in ga predložili opatinji Sv. Marije le v potrditev, kar je ta seveda razumela kot poseg v njene pravice in začel se je spor, v katerem je samostan skozi desetletja polagoma izgubljal svoje oblastne pozicije v Izoli, ki so bile dokončno izgubljene s prihodom kraja pod beneško oblast 1280.

Drugi spor, v katerega je bil vpleten samostan Sv. Marije v Izoli, je bil spor glede tamkajšnjih desetini. Le-te je tržaški škof Bernhard (Wernhard) 1166 podelil samostanu, ki jih je kmalu nato dal v fevd Amalrihu iz Milj, ki pa jih je podelil naprej v podfevd in grozila je nevarnost, da bodo samostanu na takšen način odtujene. Komaj je bil 1184 rešen ta problem, je vprašanje desetini v Izoli načel pristojni lokalni škof v Kopru, katerega škofija je bila malo predtem z izločitvijo iz tržaške obnovljena. Podobno kot v Izoli je koprski škof zahteval vračilo desetini tudi v Piranu in kot je razvidno iz zaslisanja pri č leta 1201, je bila sporna točka v tem, da je po mnenju koprške škofije tržaški škof Bernhard, ki je fungiral tudi kot koprski škof, ravnal protipravno, ko je izolske desetine podelil samostanu Sv. Marije. Glede na prisego, da ne bo odtujil desetini in posesti koprške škofije, Bernhard namreč ni imel pravice razpolagati z njenimi temporalijami in spirtualijami na način, kot je. A Bernhardovo ravnanje je dobro razložljivo s tem, da bi materialno oškodovanje koprške škofije vsekakor lahko bilo v tržaškem interesu, saj bi s tem

bilo oteženo prizadevanje po ponovni vzpostavitvi koprške škofije, do katere je nato tudi prišlo; spor glede desetini v Izoli pa se je vlekel še v 14. stol.

Za konec tega prikaza ostane le še opozorilo, da je diplomatarij, v katerem so objavljene listine samostana Sv. Marije v Ogleju, del širšega projekta, katerega cilj je v končni fazi diplomatarij oglejskega patriarhata, katerega oblika pa na tej stopnji preddel še zdaleč ni dokončno jasna in fiksirana. Diplomatarij je izšel kot drugi zvezek knjižne serije »Vorarbeiten zu einem Urkundenbuch des Patriarchats Aquileia« v sklopu publikacij Zgodovinskega inštituta pri Avstrijskem kulturnem forumu v Rimu in v založništvu Avstrijske akademije znanosti. V isti seriji in pri istem založniku je pred natančno dvajsetimi leti (1985) izšel tudi prvi zvezek omenjenih preddel. Tudi tega je pripravil Reinhard Härtel in v njem objavil listine samostana v Možacu v Kanalski dolini do 1250 (Die älteren Urkunden des Klosters Moggio (bis 1250)), slovenski zgodovinarski javnosti pa ga je tudi takrat v Zgodovinskem časopisu 45 (1991) predstavil tu podpisani. Prof. Härtlu smo lahko hvaležni za oba zvezka in za že opravljeno delo, že vnaprej pa se veselimo tudi novih objav s področja, ki jih je institucionalno pokrival oglejski patriarhat, pri čemer sem prepričan, da nam do naslednjega zvezka ne bo potrebno čakati novih dvajset let. Kolikor sem namreč informiran, se že pripravlja izdaja starejših listin samostana v Beligni kot tudi edicija državni pogodb (*pacta*) med oglejskim patriarhatom in beneško republiko za obdobje 880–1254. Za objavo so po zaslugi Güntherja Bernharda (prav tako z graške univerze) že dve leti pripravljene tudi listine oglejskih patriarhov, ki se nanašajo na slovensko ozemlje, kot tudi listine za Stično in Gornji grad (vse do 1251). Delo bi moralo iziti pri nas, v Sloveniji, a leži na žalost zaradi nerazumevanja, pa tudi nenaklonjenosti tistih, ki so bili za objavo odgovorni, še vedno v predalu.

Peter Štih

Kim M. Phillips, **Medieval Maidens. Young Women and Gender in England, 1270–1540**. Manchester and New York : Manchester Medieval Studies, 2003. 246 strani.

Je že res, da so knjige in razprave, ki obravnavajo do zadnjih nekaj desetletij povsem zanemarjeno zgodovino žensk, v zadnjem času precej številčne, pa kljub temu problema srednjeveških »pubertetnic« še ni bilo zaslediti. A sedaj se je pred nami znašla izjemno zanimiva in lahko berljiva knjiga o dekletih v srednjem veku v Angliji, ki je rezultat nekajletnega raziskovanja predavateljice zgodovine na Univerzi Auckland, Kim M. Phillips. Knjiga je namreč avtoričina dopolnjena in nekoliko prirejena doktorska disertacija.

Rdeča nit te raziskave je mlado dekle, sicer še neporočeno, a spolno že povsem razvito, ki ni več otrok, pa vendar tudi odrasla oseba ne. To je bil čas deklišтва, v katerem se je moralo mlado dekle naučiti svojih ženskih vlog. Te vloge so se kajpada razlikovale od enega družbenega sloja do drugega. Po drugi strani pa so bila dekleta v najstniških letih v angleški kulturi poznega srednjega veka podoba idealne ženske. Ta popolnost in idealizacija mladega neporočenega dekleta seveda ni veljala samo za srednjeveško Anglijo.

Dejstvo, da virov za takšno temo ni lahko najti, saj so zelo razkropljeni in jih je potrebno iskati na vseh mogočih koncih, je vsakomur, ki se je kdaj ukvarjal s problematiko žensk v srednjem veku, še kako znano. Tudi Kim M. Phillips je svoje dokaze iskala povsod, in sicer med vsemi družbenimi sloji, tako na podeželju kot v mestih. Med tipičnimi »zgodovinskimi« viri so ji na pomoč med drugim priskočila sodna poročila, zapiski iz graščin, civilne uredbe, računi iz gospodinjstev, potopisi, viri cerkvenih dostojanstvenikov, družinska korespondenca in razni viri o vajeništvu. Kjer je pisala o starosti, ki je veljala za polnoletnost in starosti, ki je bila primerna za prejem zakramentov, se je zatekla k teološki literaturi. Ob tem je upoštevala tudi medicinsko in znanstveno literaturo. Zelo pomembno vlogo je imela poučna oziroma didaktična literatura, ki je bila namenjena učenju lepega oziroma primerne vedenja mladih deklet. Analizirala je še pobožno literaturo, predvsem hagiografija, ki je opisovala življenje deviških mučenic.

Prvo poglavje nas popelje med ključne attribute, s katerimi je bilo deklišтво v srednjem veku opredeljeno. V grobih potezah se seznanimo z mejami različnih razvojnih stopenj mladih deklet. Vidimo torej, s katero starostjo je majhna deklica postala mlado dekle in kdaj je to fazo odraščanja zapustilo in